

ŞEVÂHİDÜ'N-NÜBÜVVE ADLI ESERİ BAĞLAMIN-
DA ABDURRAHMAN CÂMÎ'NİN EHL-İ BEYT
TASAVVURU VE EHL-İ BEYT'İN EMEVİLER'LE
İLİŞKİLERİNE DAİR BAZI GÖRÜŞLERİ
ABD AL-RAHMÂN AL-JÂMÎ'S THOUGHT OF AHL AL-BAYT
AND SOME OF HIS VIEWS ON AHL AL-BAYT'S RELATION
WITH THE Umayyads IN THE CONTEXT OF HIS BOOK
SHAWÂHİD AL-NUBUWWAH

MEHMET SEVER

[Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi ABD.
Faculty Member, PhD., Bayburt University Faculty of Divinity, Department of Theology and History
of Islamic Sects

msever@bayburt.edu.tr

[http://orcid.org/0000-0001-6385-6576 /](http://orcid.org/0000-0001-6385-6576/)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Nisan/April 2020 *Kabul Tarihi / Accepted:* 18 Mayıs/May 2020

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran/June 2020 *Yayın Sezonu / Pub Date Season:* Haziran/June

Yıl / Year: 2020 *Sayı – Issue:* 48 *Sayfa / Pages:* 303-334

Atf/Cite as: Sever, Mehmet. “Şevâhidü'n-Nübüvve Adlı Eseri Bağlamında Abdurrahman Câmî'nin Ehl-İ Beyt Tasavvuru ve Ehl-İ Beyt'in Emeviler'le İlişkilerine Dair Bazı Görüşleri - Abd Al-Rahmân al-Jâmî's Thought of Ahl al-Bayt and Some of His Views on Ahl al-Bayt's Relation with the Umayyads in the Context of His Book Shawâhid al-Nubuwwah”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 48 (Haziran-June 2020): 303-334. <https://doi.org/10.17120/omuifd.721344>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Şevâhidü'n-Nübüvve Adlı Eseri Bağlamında Abdurrahman Câmî'nin
Ehl-İ Beyt Tasavvuru Ve Ehl-İ Beyt'in Emeviler'le
İlişkilerine Dair Bazı Görüşleri

Öz: Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) İslam düşünce geleneğinin önemli simalarından biri olarak kabul edilmektedir. Kalam, felsefe, Arap grameri ve menkıbeler üzere telif ettiği eserler ile birlikte, Arapça ve Farça mesnevilerden oluşan *Dîvân*'ı, İslam düşüncesinin vazgeçilmez klasikleri arasına girmeyi başarmıştır. Aldığı klasik eğitimin yanı sıra İbn Arabî düşüncesi ile Nakşîliği benimsemiş olması, eserlerinde kelâmî, felsefî ve dilsel yaklaşımlarla beraber tasavvufî geleneğin izlerinin görülmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Câmî, Eş'arî geleneğin içinde Ekberî ve Nakşî anlayışın bir sentezini yapmaya çalışmış bir âlim olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışma Sünnî bir mütekelim ve şair olan Câmî'nin Ehl-i Beyt hakkındaki tasavvurunu ve Emeviler dönemi siyasi ilişkilerini *Şevâhidü'n-Nübüvve* adlı eserinden hareketle ortaya koymayı hedeflemektedir. Özellikle Câmî'nin yaşadığı dönem Timurular dönemi iktidarının Sünnilik ve Şiilik arasında din politikalarının değişkenlik gösterdiği bir dönemdir. Bu bağlamda iktidarın farklı din politikaları izlemesi, mezhepsel gerginlikleri yatıştırılamamış, toplumsal tartışmaları ve yaşanan kavgaları önleyememiştir. Özellikle Şîî grupların Ehl-i Beyt'in manevî otoritesi üzerinden "imamet" ve "kutsal hanedanlık" teorisini inşâ etmeyi istemesi, bu tartışmaları Ehl-i Beyt tasavvuru merkezine çekmiştir. Şîîlerin "ismet" ve "vasiyet" kavramları ekseninde ortaya koydukları "Ehl-i Beyt" tasavvuru, zamanla politik ve dini bir argümana dönüşmüş; Hulefâ-i Râşidîn başta olmak üzere sahabenin çoğunluğunu dışlayan bir tarih tasavvuru oluşturmuştur. Bu iddialara karşı Câmî, Ehl-i Beyt'in fazilet ve menkıbelerini, Şiîler'in iddialarının aksine yeni bir yoruma tabi tutmayı denemiş, iki mezhep arasında ortak bir "Ehl-i Beyt" tasavvuru ortaya koyma imkânını aramıştır.

Anahtar Kelimeler: Câmî, Ehl-i Beyt, Sünnilik, Şiilik, Tarih, Siyaset.

Abd Al-Rahmân al-Jâmî's Thought of Ahl al-Bayt and Some of His Views
on Ahl al-Bayt's Relation with the Umayyads in the Context of His
Book Shawâhid al-Nubuwwah

Abstract: Abd al-Rahmân Jâmî (d. 898/1492) is accepted as one of the important figures of Islamic thought tradition. Along with the books he has written about kalam (Islamic theology), philosophy, Arabic grammar and manâkib

(sufi anecdotes), his *Dîvân*, consisting of Arabic and Persian mesnevis, has become one of the essential classics of Islamic thought. In addition to the classical education he received, his adoption of Naqshbandi Order with the thought of Ibn Arabî enabled the traces of the Sufi tradition along with the theological, philosophical and linguistic approaches in his works. In this context, Jâmî stands out as a scholar who tried to make a synthesis of the Akbarî and Naqshbandi understanding within the Eş'arî tradition. This study aims to reveal the conception of Jami, who is a Sunni mutakallim (theologist) and poet, about Ahl al-Bayt and political relations of the Umayyad period from his work titled *Shawahid al-Nubuvvah*. Especially the time that Jâmî lived was a period when the religious policy of the Timurids period varied between Sunnism and Shiism. In this context, the government's pursuit of different religious policies could not ease sectarian tensions and prevent social debates and quarrels. Especially the Shia groups' desire to build the theory of "imamate" and "holy dynasty" over the spiritual authority of Ahl-i Bayt drew these debates to the center of conception of Ahl al-Bayt. The conception of "Ahl al-Bayt", which Shiites put forward in the axis of the concepts of "ismah/innocence" and "vasiyah/testament", turned into a political and religious argument in time; It created a historical conception that excludes the majority of the Companions (Sahâbah), especially al-Hulafâ al-Râshidûn. Against these claims, Jâmî tried to reinterpret the virtues and manâkib of Ahl al-Bayt, contrary to the claims of the Shiites, and sought the opportunity to come up with a common view of Ahl al-Bayt between the two sects. Against these claims, Câmî tried to subject the virtue and menakib of Ahl al-Bayt to a new interpretation contrary to the Shiites' claims, and sought the possibility of establishing a common conception "Ahl al-Bayt" between the two sects

Keywords: Jâmî, Ahl al-Bayt, Sunnism, Shiism, History, Politics.

Giriş

İtikadî ve siyasî İslam mezheplerinin ortaya çıkış ve teşekkül dönemlerinde, fırkaların karşı düşüncüyü ve inancı savunan mezhepler aleyhindeki reddiye ve ağır tenkitlerine şahit olunmaktadır. Mezheplerin ve toplumsal yapıların kendi varlıklarını ortaya koyma, kendi inanç dünyalarını inşa etme sürecinde görülebilecek bu yaklaşım, genel olarak "öteki" diyebileceğimiz fırka ve mezhepler üzerinden kendi varlığını ve grup içi

dayanışmayı temin etme anlayışı, tarih sahnesinde bulunmaya devam edebilmeyi temin eden bir argümandır.¹ Bu yaklaşım, mezhepler arası tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuş, taraflar arasındaki gerilimden fikrî ve itikadî canlılığı temin eden argümanların yenilenerek tekrar üretilmesini sağlamıştır. Bu noktada, özellikle Şîî grupların tarihte Ehl-i Beyt'in imamet hakkının gasp edildiğine dair anlatı üzerinden kendi varoluşlarını anlamlandırma gayretleri, Ehl-i Sünnet'in konuya biraz mesafeli yaklaşmasına sebep olmuştur. Ehl-i Beyt'in tarihî serüveni üzerinden İslâm tarihinin inşası noktasında, Şîî grupların en önemli rakiplerinin, silsilelerinde Ehl-i Beyt imamları bulunan Sünnî tasavvuf ekolleri olduğu görülmektedir. Tasavvuf ekollerinin konuya yaklaşımları, ihmal edildiği düşünülen Ehl-i Beyt'in karizmatik otoritesini Sünnî düşünce içerisinde inşâ etmede önemli bir araç olmuştur. İktidarların din politikaları ya da kimi itikadi mezhep mensuplarının konuya çözüm arayan yaklaşımları mevcut mezhepsel gerginlikleri azaltmaya yönelik arayışlar olarak görülebilir. Bu bağlamda Ehl-i Beyt hakkında ortak tasavvurların kabul edilmesi önemli bir husus olarak durmaktadır.

Sünnî düşünce içerisinde Ehl-i Beyt'in şahsî ve siyasî hayatları hakkında eser telif eden âlimlerden biri de Abdurrahman Câmî'dir. Abdurrahman Câmî, XV. yüzyılda İran, Azerbaycan, Irak ve Anadolu topraklarında kendi çağında farklı mezhep politikaları izleyen Sünnî ve Şîî sultanların ortak teveccühüne layık olan, eserleri günümüze kadar gelen süreçte Şîî ve Sünnî ilim geleneğinde her zaman medrese ve tekke gibi eğitim kurumlarında okutulan bir âlimdir. Câmî, Timurlar döneminde yaşamış bir mütekellim, fakih, sûfî ve şair olarak yazmış olduğu eserlerde Sünnî düşünceyi savunmuştur. Ancak bu savunma, geleneksel Sünnî tasavvurun Timurlar döneminde görülen şeklinin sınırlarını aşmıştır. Özellikle *Şevâhidü'n-Nübüvve*² adlı eserinde, Ehl-i Beyt hakkındaki yaklaşımları,

¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Dini Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 7 (2007): 114.

² Molla Abdurrahman Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve li takvîyeti yakîni ehli'l-fütüvve* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1995); Mahmud b. Osman Lamiî Çelebi, *Tercüme-i şevâhidü'n-nübüvve* (İstanbul, 1876); Muzaffer Ozak, *Şevâhidün-Nübüvve Tercümesi* (İstanbul: Ergin

Şiîlerde görebileceğimiz kudsiyet ve “karizmatik lider” anlayışlarını barındırmaktadır. Bu yönleri dikkate alındığında özellikle Anadolu topraklarında eserleri tercüme edilmek suretiyle Anadolu Sünnilik tasavvurunda Ehl-i Beyt algısının şekillenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Câmî'nin *Şevâhü'd-Nübüvve*³ adlı eserinden hareketle, tarihsel rivayetleri kullanırken dayandığı referanslar ve yapmış olduğu nakillerin yapısı ve bunların tahlil edilmesi onun Ehl-i Beyt tasavvurunu anlamamıza katkı sağlayacağı gibi Sünnî bir âlimin Emeviler dönemi din-siyaset politikalarına dair düşüncelerini de yansıttacaktır.

1.Molla Câmî'nin Hayatı ve Eserleri:

Yaşadığı çağda ünü İran, Hindistan ve Anadolu'ya ulaşmış olan Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî hicrî 817 (miladi 1414) yılında Horasan'ın Câm şehrinin Harcird kasabasında doğmuştur.⁴ Daha çok Molla Câmî diye tanınmıştır. Bu mahlası kullanmasında doğduğu şehrin yanı sıra Ahmed-i Nâmekî-yi Câmî'nin (ö. 536/1141) hatirasını yaşatmak arzusunun olduğunu ifade etmiştir. Aslen İsfahanlı bir aileye mensup olan Molla Câmî, ilk tahsilini küçük yaşta babasının Herat'a göç ederek Nizamiye medresesinde görev yapması sebebiyle Herat ve Semerkant şehirlerinde tamamlamıştır. Ardından Eş'arî düşüncenin son dönem meşhur simalarından olan Seyyid Şerif Cürçânî'nin (ö. 816/1413) talebesi Ali es-Semerkandî ile Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) öğrencisi Şehâbeddin Muhammed el-Câcermî (ö.?) gibi devrin önde gelen âlimlerinin derslerine katılmak suretiyle tahsiline devam et-

Kitabevi, 1958); Hüseyin Hilmi Işık, *Şevahidü'n-Nübüvve Peygamberlik Müjdeleri* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2017).

³ Şevâhidü'n-Nübüvve adlı eser ilk olarak Lamiî Çelebi tarafından Türkçe 'ye çevrilmiştir. Tercümenin dili dönemin ruhunu yansıtmakta olup ağır bir dille yazılmış olması istifade ve karşılaştırma imkânını zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı çalışmamız esnasında Câmî'nin eserinin Farsça baskısı dışında Muzaffer Ozak tarafından yapılan tercüme kullanmaya çalıştık. Eserin, Cumhuriyet dönemindeki ilk tercüme çalışması olması bu yaklaşımda etkili olmuştur. Bununla birlikte İhlas Vakfı tarafından H. Hilmi Işık tarafından yapılan tercüme zaman zaman karşılaştırma yapmak için kullandık. Muzaffer Ozak, *Şevahidün-Nübüvve Tercümesi* (İstanbul: Ergin Kitabevi, 1958).

⁴ Fahrüddîn Alî Safî b. Hüseyin Vâiz Kâşifi, *Reşehât 'Aynü'l-Hayât*, trc. M. Murad el-Kazanî (Diyarbakir: el-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.), 106.

miştir. Dinî ilimlerin yanı sıra Uluğ Beğ Medresesi'nde Kadızâde er-Rumî (ö. 841/1437)'den riyâziyyât (matematik) dersleri de almıştır. Hatta ünlü bilgin Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474) kendisiyle karşılaştığında sormuş olduğu sorulara Câmî'nin vermiş olduğu cevaplar karşısında hayran kaldığına dair rivayetler nakledilir.⁵ Dönemin medreselerinde okutulan dinî ve aklî ilimleri ikmâl eden Molla Câmî, bu ilimlerin dışında tasavvuf ilmine de ilgi duymuş, dönemin meşhur Nakşî şeyhlerinden Sa'deddîn-i Kâşgarî'ye (ö. 860/1455) intisap etmiştir.⁶ Hatta aklî ve naklî ilimlerde hocası Muhammed Hâcermî onun hakkında "Beş yüzyıldan beri Horasan öğrencileri arasında bir merd-i kâmil gelmişti onun da yolunu Kaşgarî kesti" ifadesini kullanmıştır.⁷ Kâşgarî'nin vefatından sonra halefi Hâce Ubeydullah Ahrâr'a (ö. 895/1490) intisap etmiş ve onunla birkaç defa görüşmüştür. Molla Câmî üzerinde diğer Nakşî şeyhlerine nazaran Hâce Ahrâr'ın etkisi daha fazla olmuş, Câmî de bunu her fırsatta ve özellikle vefatı üzerine yazmış olduğu mersiyede ifade etmiştir.⁸

308

OMÜİFD

Yaşadığı dönemde haklı bir şöhrete kavuşan Molla Câmî, hac yolculuğu ve sonrasında Taşkent, Hemedan, Bağdat, Kerbelâ, Nefes, Şam, Halep, Musul ve Tebriz gibi birçok şehir gezmiş, buralarda iltifat gördüğü gibi ilim meclislerinde ünü daha da yayılmıştır.⁹ Dönemin sultanlarından büyük bir ilgi gören Câmî, Fatih Sultan Mehmed'in daveti üzerine İstanbul'a gelmek için Konya'ya vardığında sultanın vefat ettiği haberini alınca geri dönmüştür.¹⁰ Aynı şekilde, Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın Tebriz'de kalması yönündeki ısrarına rağmen Herat'a geri dönmüş ve Sultan Hüseyin Baykara'nın kendisi için yaptırmış olduğu medresede

⁵ Kâşifî, *Reşehât*, 107; Ömer Okumuş, "Abdurrahman Câmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 7: 94.

⁶ İdris Şinâsi, *Molla Câmî* (İstanbul: Asır Matbaası, 1321), 17; Okumuş, "Câmî", 7: 94.

⁷ İdris Şinâsi, *Molla Câmî*, 19; Hellmut Ritter - Zeki Velidi Togan, "Câmî", *İslam Ansiklopedisi: İslam alemi tarih, coğrafya, etnografya, ve biyografya lugati* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963), 3: 18.

⁸ Okumuş, "Câmî", 7: 94.

⁹ Abdurrahman Câmî, *Baharistan*, trc. M.Nuri Gençosman (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985), 3.

¹⁰ İdris Şinâsi, *Molla Câmî*, 22.

vefat edene (ö. 898/1492) kadar ilim tedrisi ile meşgul olmuştur.¹¹ Cenazesine başta Sultan Hüseyin Baykara ve yakın dostu Ali Şir Nevâyi olmak üzere büyük bir kalabalık iştirak etmiş, Sultan'ın şehzadeleri tabutunu taşımış ve Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin türbesinin yanına defnedilmiştir.¹²

Molla Câmî, Farsça ve Arapça birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler kelim, tasavvuf, şiir, delâilü'n-nübüvve ve Arapça gramer olmak üzere farklı alanlara dairdir. Yazıldıkları dönemin edebî zevkini aksettiren bu eserler, sonraki dönemlerde düşünce ve edebiyat alanında etkili olmuştur. Müellifin Farsça telif ettiği bazı eserler şunlardır; *Heft Evreng*, *Divân-ı Câmî*, *Çihil Hadis/ Hadis-i Erbaîn*¹³, *Risâle-i Tercüme-i Kelimât-ı Kudsiyye*, *Risale-i Sağîr der Muammâ*, *Nefâhatü'l-Üns*, *Nakdû'n-Nusûs fî Şerhi Nakşi'l-Fusûş*, *Eşi 'atü'l-Lemeât*¹⁴, *Silsiletü'z-Zeheb*, *Baharistan*. Arapça eserleri arasında *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* ve *ed-Dürretü'l-Fâhire fî Tahkîki Mezhebi's-Sufiyye ve'l-Mütekellim ve'l-Hukemâ* ayrı bir hususiyete sahiptir. *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*:¹⁵ Câmî, bu kitabı okuturken başta öğrencisi ve oğlu Ziyaüddin Yusuf olmak üzere gramer öğrenmekte olan öğrencileri için didaktik özellikleri dikkat çeken *Baharistan* adlı eserini de kaleme almıştır.¹⁶ *ed-Dürretü'l-Fâhire fî Tahkîki Mezhebi's-Sufiyye ve'l-Mütekellim ve'l-Hukemâ*¹⁷: Câmî'nin kendi dönemine değin İslam düşünce tarihinde görülen tartışma konuları etrafında kelimcilerin, felsefecilerin ve mutasavvıfların serdettiği görüşleri değerlendirdiği eserdir. Müellifin Eş'arî anlayışının en bariz şekilde görülebileceği bu eser, farklı isimler ile defalarca

¹¹ Okumuş, "Câmî", 7: 94-95.

¹² Ali Asgar Hikmet, *Camî Hayatı ve Eserleri*, trc. Gencosman M. Nuri (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 45.

¹³ Yusuf Nabi, *Şerh-i Çihil Hadis-i Nebî Kırk Hadis Tercümesi*, trc. Ekrem Bektaş (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2018).

¹⁴ Okumuş, "Câmî", 7: 98-99.

¹⁵ Ali Rıza Kaşlı- Bekir Sırmabıyıkoglu, *Mecmûatü Havâşî Molla Câmî*, 2 c. (Diyarbakir: Mektebetü Seydâ, 2016).

¹⁶ Câmî, *Baharistan*, 4.

¹⁷ Molla Câmî, *ed-Dürretü'l-Fâhire fî Tahkîki Mezhebi's-Sûfiyye ve'l-Mütekellimîn ve'l-Hükemâ'l-Mütekaddimîn* (Tahran: İntişârât-ı Müessesesi-i Mutalaât-ı İslamî, 1358).

basılmıştır. Eseri hususi kılan en önemli özellik, Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzere kaleme alınmış olmasıdır.¹⁸

2. Timurlar Döneminde Sünnî Tasavvufî Bir Ekol Olan Nakşibendiliğin Şiîlik ile İlişkileri

Timur, devletini tesis etmiş olduğu ilk günden itibaren, dönemin muta-savvıflarına büyük bir saygı duymuştur. Fethettiği bütün şehir ve kasaba-larda ilk iş olarak yöredeki sufi kabir ve türbelerini ziyaret etmiş, yaşayan velilere karşı saygılı bir tavır takınmış, izzet ve ikramda bulunmuştur. Timur'un din politikasında görülen bu yaklaşım, kendi çocuklarının ve görevlendirmiş olduğu valilerin icraatlarına da yansımıştır. Böylece Ti-mur döneminde İran ve Maverâünnehir bölgesinde tasavvuf ve irşat ocakları bir hayli çoğalmıştır.¹⁹ Bu bağlamda tasavvufî cereyanlar, Timur-lar döneminde toplumun dinî ve mezhebî kimliğinin oluşmasında güçlü faktörler olmuştur.²⁰ Daha sonraki süreçte, takip edilen bu yaklaşım - feodal yapının da değişmesi ile beraber- kimi zaman Hurûfilik²¹ gibi ifrat ve sapkınlık barındıran akımların ortaya çıkmasına sebep olsa da döne-min en etkili Sünnî tasavvuf ekollerinden biri olan Nakşibendilik'in böl-geye hâkim olma sürecini hızlandırmıştır.²² Bu yıllarda gerek devlet erkânı, gerekse âlimler ve toplum üzerinde en etkili ekollerden biri olarak Nakşibendilik dikkat çekmektedir.²³ Öyle ki dönemin sultanları, Nakşî şeyhlerinin kendi topraklarında yapmış oldukları seyahatlerden dolayı

¹⁸ Abdurrahman Acer- Şamış Öçal, ed., Molla Câmî'de Varlık (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 74.

¹⁹ Ömer Faruk Teber, "İslâmın Bir Din Olarak Benimsenmesi ve Yayılmasında Maturidî'den Hoca Ahmet Yesevî'ye: Vasat Bir Ümmet Projesi = From Imam al-Maturidi to Khoja Ahmet Yassawi Islam's Acceptance As a Religion and Its Expansion: The Project of a Middle-Way Community", *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu I* (2017): 248.

²⁰ Hanifi Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 45 (2016): 111.

²¹ Fatih Usluer, *Hurufilik* (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2014), 18.

²² Hikmet, *Camî Hayatı ve Eserleri*, 17.

²³ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, 3. Bs (Türk Tarih Kurumu, 1991), 135.

Semerkant ve Buhara gibi şehirlerden toplanan vergileri kaldırmışlardır.²⁴ Böylelikle iktidarın desteğini de almış olan Nakşilik, dönemin Sünnî anlayışında önemli bir eğilim olarak varlığını devam ettirmiştir.²⁵

Ehl-i Beyt imamları tasavvuf ekollerine ait silsilelerde zikredilmektedir. Nakşibendilik silsilesinde ise Cafer-i Sâdık (ö. 148/765) haricinde Ehl-i beyt imamları yer almamasına rağmen Câmî, Ehl-i Beyt hakkında çok güzel şiirler yazmış, Sünnilik ve Şîilik arasında bir bağ tesis edebilecek bir yaklaşımı ortaya koymak²⁶ suretiyle eserlerinde Ehl-i Beyt imamlarının hayat hikâyelerine yer vermiştir.²⁷ Bu noktada Hikmet, Câmî'nin on iki imama saygı duymaları ve kendilerine rehber kabul etmelerinden dolayı İmamiyye Şîa'sına karşı saygı duyduğundan bahseder.²⁸ Aslında bu durum bölgede Sünnî-Şîî ilişkilerini, tartışmalarını ve bölge tarihinde görülen fitne olaylarının birçoğunu yaşayan Câmî'nin, iki mezhep arasındaki ihtilaf konularını telif etmeye yönelik bir anlayışı sayılabilir. Yine bu noktada özellikle Şirvan, Meşhed ve Gur başta olmak üzere toplumda Şîî nüfusu varlığı, iktidarın Ehl-i Beyt hakkındaki politikalarında da etkili olmuştur. Emir Timur sonrasında da bu dinî ve siyasî yaklaşım devam etmiştir. Mesela Şahrüh (ö. 850/1447), devlet tarafından himaye edilen Ehl-i Beyt'in sekizinci imamı İmam Rıza'nın Meşhed'teki türbesini sık sık ziyaret ederdi. Hatta bu ziyaretlerde kalacağı bir sarayı da buraya inşa

²⁴ Hikmet, *Camî Hayatı ve Eserleri*, 20; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, 15. Bs (İletişim Yayınları, 2018), 38-40.

²⁵ Dönemin Nakşî/hâcegân sufilere arasında bu eğilim Timur döneminde hız kazanmıştır. Daha geniş bilgi için bk. Jürgen Paul, "The Rise of the Khwajagan-Naqshbandiyya Sufi Order in Timurid Herat", *Afghanistan's Islam*, ed. Nile Green, *From Conversion to the Taliban* (University of California Press, 2017), 86, <https://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1kc6k3q.9>.

²⁶ Ömer Faruk Teber v.dğr., "Risâle-i Ca'fer-i Sâdık' Üzerinden Ondört Ma'sumân-ı Pâk On Yedi Kemer-Best", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* X/53 (2017): 914-920.

²⁷ Halil İbrahim Şimşek, "İmâm-ı Rabbânî Ahmed Farûkî Sirhindî'nin (ö. 1034-1624) Şîa ve Ehl-i Beyt'e Bakışı", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* IV/3 (2004): 200-206.

²⁸ Hikmet, *Camî Hayatı ve Eserleri*, 17.

ettirmişti.²⁹ Yine bu dönemde sultanlar sufi tekke ve dergâhlarını himaye ediyor ve sık sık ziyaretlerde bulunuyorlardı.³⁰

Timurlular'ın son sultanı olan Horosan-Mavreâünnehir bölgesini yöneten ve Câmî'nin *Baharistan* adlı eserini kendisine ithâf ettiği Sultan Hüseyin Baykara'nın tahta çıktığı yıllarda Ehl-i Beyt sevgisinin ötesinde Şîî düşünceye meyli olduğu bilinmektedir. Bu meybinden dolayı hutbe-lerde Ehl-i Beyt imamlarının isimlerinin okunmasına bir dönem izin vermiştir. Halkın çoğunluğunun Sünnî olduğu Herat şehrinde Baykara'nın bu politikası tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle Molla Câmî ve Ali Şir Nevâî'nin telkinleri ile bu siyaseti terk eden Sultan Baykara daha sonra din politikalarında şeriat kurallarını ifa etmeyi, zulüm, küfür ve menhiy-yatı engellemeyi hedeflemiş; seyyidleri, âlimleri ve şairleri gözeterek dinî yaşamı desteklemiştir. Aslında ilk dönemlerinde Şîîliğe açıktan bir tepki koymayan Nakşîler, daha sonraki süreçte Herat şehrinde yaşanan olaylar ve Baykara'nın Şîî eğilimleri üzerine, Molla Câmî'nin devreye girmesi ile tepkilerini izhar etmişlerdir.³¹

Hüseyin Baykara'nın Şîîliğe olan eski temayülü, 1481 yılında yaşanan bir olay ile yeniden ortaya çıkmıştır. Dönemin sufilerinden olan ve Bâyezid-i Bistâmî'nin soyundan geldiği iddia edilen Şemseddin Muhammed'in Selçuklular dönemine ait bir eserde "Hz. Ali'in mezarı, Hoca Hayrân Köyü'nde falan yerdedir" şeklinde bir ibare gördüğünü ifade etmesi üzere kayıp olan mezar yeniden keşfedilmiştir. Hüseyin Baykara'nın kardeşi Mirza Baykara zikredilen mevkiye giderek kazı yaptırmış, toprağın altından üzerinde "burası Hz. Ali'nin mezarıdır" yazılı olan bir taş bulmuştur. Daha sonra mezar açılmış ve durum Sultan'a haber verilmiştir. Mezar Hz. Ali'nin mezarı olarak kabul edildikten sonra Sultan beyleri ile mezarı ziyaret etmiştir. Sonrasında etrafına köy, çarşı ve hamam kurulmak suretiyle yeni bir dini ve kutsal alan ortaya çıkmış; böyle-

²⁹ Beatrice Forbes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, trc. Dilek Şendil (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 264.

³⁰ Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, 265.

³¹ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, trc. A.Cüneyd Köksal, 4. Bs (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 202-204.

likle bölgenin en önemli şehirlerinden olan Mezar-ı Şerif kurulmuştur.³² Bulunan mezarın Hz. Ali'ye ait olup olmadığı zamanla halk arasında tartışma konusu olmuş, bir ara Herat'a taşınması da gündeme gelmiştir. Halk arasındaki tartışmaları bitirmek üzere Sultan Baykara, ilmî bir tartışma meclisi tertip etmiş ve bu meclise Câmî de davet edilmiştir. Câmî, bulunan kabrin Hz. Ali'ye ait olup olmadığını tarih kitaplarının konusu olduğunu söylemiş, bununla birlikte bu mekânda görülen bazı harikula- de olayların ise gerçek olabileceğini dile getirmiştir. Bu mecliste yapılan tartışmalar sonrasında mezarın olduğu yerde bırakılması ve mevcut tartışmaların sonlandırılması kararı alınmıştır.³³

Ehli Beyt hakkındaki görüşleri ile kimi zaman bölgenin Sünnîleri tarafından Şiilik meyli olduğu düşünülen Molla Câmî, Şiilerin tepkisinden de kurtulamamıştır. Hac yolculuğu esnasında (877/1472) Bağdat'a uğradığında burada bulunan bazı Şiîler, onun Ehl-i Beyt hakkındaki şiirlerinde ve *Silsiletü'z-Zehab* mesnevisinde tahrifat yaparak bunları aleyhinde kullanmak istemişlerdir.³⁴ Lâmiî Çelebiye göre Câmî, *Silsiletü'z-Zehab* adlı eserinde bütün "tâifeleri" hakkı batıldan ayıracak şekilde izah etmiştir. Bu yöntemi ve ilmî değerinden dolayı Lâmiî mezkûr eseri *Faslü'l-Hitab* olarak kabul eder. Bu eserde zikredilen ve tepkilere neden olan husus, aslında teoriden ziyade Râfızîlerin yanlış inanç ve tavırlarıdır. Tevilde aşırıya gidilmesi ve Hz. Ali hakkında yalanlara başvurulması Câmî tarafından yerilmiştir. Nitekim o, dönemin Râfızîleri hakkında şunları söylemektedir:

"Rafiziye bak. Aklı terk ederek haddi tecaviüz etti. Ali'nin methi hakkında kocakarı yalanlarından ibaret sözler söyledi. Oysa Ali'nin değeri o sözlerden çok üstündür. Rafizinin aklı ona erer mi hiç? Bir avuç adi insan onu aşırı şekilde methetmektedir. Bu aşırı medihlerde onun ne suçu var? Sapıklık içinde şapmış

³² İsmail Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sem- pozyumu*, 1993, 87.

³³ Kemaleddin Abdülvasi Nizami-yi Baharzi, *Makamat-ı Cami Molla Cami'den Ali Şir Nevai ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim*, ed. Veysel Başçı (İstanbul: Büyüyenay, 2016), 286-287.

³⁴ Okumuş, "Câmî", 7: 95.

*sapıklara alçak deme.*³⁵ Belki alçaktan daha alçaktır. O Mustafa'nın kemalinin sırrıydı. Peygamberin halifelerinin sonuncusuydu. Mustafa peygamberlerin sonuncusu olduğu gibi Onun halifelerinin sonuncusu oldu. Bir grup ona biat etmekten yüz çevirdi, bu itaatsızlıkla hata ettiler. Kemal ehlinin emrine başkaldırmak vebal ve kusurdan kaynaklanmaktadır. Dünyada Ali gibi bir şah ve lidere başkaldıran kimse ne hilecidir. Onlara da [Ebubekir-Ömer] lanet etme, bu ona da lanettir. Çünkü dostuna lanet dostu lanettir. Rafizi'nin ne inanç ne de yaşayış bakımından ona [Ali'ye] benzer bir yanı yoktur. Rafizi kendi vehmine yönelmiş, onun için vehminde o küçük kalmış, Ali'yi kendine göre bir kılığa sokmuş o nasipsiz, hayaline göre şekillendirmiştir. Ali, yaşayış ve imanıyla Ali'dir. Onun gibi düşünüp yaşayarak ona layık olunur."³⁶

Görüldüğü gibi Molla Câmî, dönemin Râfizîlerinin Hz. Ali'yi kendi vehim ve düşüncülerine göre şekillendirdiklerini, kendi hayal dünyalarındaki karizmatik lider anlayışını oluşturma noktasında aşırılıklara kaçtıklarını söylemiştir.³⁷ Ayrıca birçok Şii fırkada görülen sahabenin tenkit ve lanetlenmesi konusunda onları ikaz etmiş, Sahabeye ve özellikle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e yapılan lanetin bizzat Hz. Ali'ye lanet etmek anlamına geleceğini dile getirmiştir. Kâşifî'ye göre Hac yolcuğu esnasında Bağdat bölgesindeki Râfizîlerin bu iddialarının temelinde yanlış bilgi vardır. Molla Câmî'nin yanında bir müddet kalmış mübtedilerden bir kimse bu yolculuk esnasında Câmî'nin hizmetçileriyle tartışmış ve münakaşanın uzamasıyla kin ve nefrete dönüşen intikam duygusuyla bölgedeki Râfizîlere sığınmıştır. Ardından Câmî'nin görüşlerini eksik bir şekilde buradaki Râfizîlere anlatmıştır. Yanlış ve eksik bilgiyle galeyana gelen

³⁵ Bu yaklaşımın Osmanlı Döneminde bir temsilcisi olarak Hersekli Arif Hikmet gösterilebilir. Hersekli Arif Bey, Şiilerin tevellâve ve teberâ noktasında gülüv içinde olduklarını, bu aşırılığın Ehl-i Sünnet ile ittifak etmeleri önünde en büyük engel olduğunu söyler. Bkz. Hersekli Arif Hikmet, Makâleler, trc. Rıdvan Özdiç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 339.

³⁶ Abdurrahman Cami, *Evlîya Menkıbeleri*, trc. Lâmi Çelebi v.dğr. (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 544. .

³⁷ Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini - Siyasi Tanımlamalar", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü (Sempozyum)*, 2010, 24-25.

bölge halkı daha sonra bir kısım olayların çıkmasına sebep olmuştur.³⁸ Bu olaylar üzerine Bağdat'ın en büyük medreselerinden birinde ilmî bir meclis tertip edilmiştir. Bu mecliste dönemin Bağdat hâkiminin kayınbiraderi ve aynı zamanda eski hâkim/vali Halil Bey, dönemin Bağdat hâkimi Maksud Bey, sağ ve sol tarafında ise Hanefi ve Şafiî kadıları hazır bulunmuştur. Orada Molla Câmî *Silsiletü'z-Zeheb* adlı eserinde Hz. Ali'den ve onun temiz evlatlarından övgüyle bahsettiğini eserinden beyitler okuyarak ispatlamıştır.³⁹ Mecliste hazır bulunanlar Hz. Ali ve evladını bu şekilde daha önce kimsenin methetmediğini ikrar etmişler ve Câmî'nin eserinin güzelliğini ve sahih olduğunu beyan eden bir berat vermişlerdir.⁴⁰ Bu mecliste Kâşifî'nin beyanına göre Molla Câmî, yazmış olduğu eserlerdeki Ehl-i Beyt vurgusundan dolayı özellikle Horasan Sünnilerinde Rafizî olarak itham edilmekten korktuğunu, ancak kaderin bir cilvesi olarak Râfizîler tarafından itham edildiğini dile getirmiştir.⁴¹ Zira Câmî başka bir eserinde Timurlular döneminde Sünnî-Şiî zümrelerin büyük çatışmaların yaşanmasına sebep olacak şekilde halk içinde ayrışmanın kaynağını teşkil ettiğini dile getirir. O bir şiirinde "*Ey zamâne sahibi şarap kadehimi ver, zira Sünnî ve Şiî kavgalarından mideme bulantı geldi. Bana hangi mezheptensin diye soruyorlar, yüzlerce şükür ki Sünnî köpeği ve Şiî eşeği değilim*" diyerek⁴² taassuptan kaynaklanan yaklaşımlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Bununla birlikte Sünnî-Şiî ilişkilerinin rengini gösteren bir figür olarak Molla Câmî, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisini güçlü bir vurgu ile dile getirmekten çekinmemiş, onların menkıbelerini anlatmak suretiyle, iki mezhep arasında bir itidal arayışı içinde olmuştur. Buna rağmen Câmî, Safeviler döneminin meşhur Şiî âlimi Kadı Nurullah Şüsterî'nin (1019/1610) "Ehl-i Beyt'e husumeti sebebiyle insaf sahibi hiçbir kimsenin Câmî'yi tasvip etmeyeceğini" dile getirmesi gibi bir ithamdan kurtulamamıştır. Hatta Safevî topraklarında Câmî'nin itibarsızlaştırılması

³⁸ Kâşifî, *Reşehât*, 116.

³⁹ Kâşifî, *Reşehât*, 117.

⁴⁰ Kâşifî, *Reşehât*, 116.

⁴¹ Kâşifî, *Reşehât*, 116.

⁴² Aka, *Timur ve Devleti*, 135-136.

noktasında Ehl-i Beyt figürü kullanılmıştır.⁴³ Her ne kadar Câmî, Nakşîbendiyye tarikatının sahabeye olan saygısını şiirlerinde dile getirmiş; her iki zümre arasında yeni bir üslup ve anlayış geliştirmeye çalışmış olsa da tarafların sert tenkitlerinden kendini kurtaramamıştır. Bu bağlamda Câmî, döneminin sosyal muhaliflerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁴⁴

Bu yaklaşımlarından dolayı Molla Câmî vefat ettikten sonra Şîîler/Kızılbaşlar Herat'ı istila ettiklerinde oğlu, babasının mezarını başka bir yere taşımıştır. Şîîler eski mevkiindeki kabrini açıp içinde naaşını göremeyince ona olan kızgınlıklarından dolayı, mezardaki tahta parçalarını yakmışlardır.⁴⁵ Her ne kadar Câmî, mezarında öfkeli Şîîlerden kurtulmuş olsa da, daha sonraları Safeviler döneminde Tahmasb'ın (ö. 984/1576) lanetleme ritüeline konu olan doksan kişilik Sünnî âlimler listesine dâhil edilmekten kurtulamamıştır.⁴⁶

316

OMÜİFD

3. Molla Cami'nin Eserlerinde Ehl-i Beyt Kavramı:

Ehl-i Beyt ve imamları, İslam düşünce tarihinde ve özellikle Sünnî ve Şîî düşüncede önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte mezheplerin teşekkül süreçlerinde “manevî prestiji” temin edebilecek etkiye sahip olan ve bundan dolayı her iki mezhep arasında tartışmaların gündeminde var olmuş bir kavramdır. En dar anlamıyla aile efradı/ev halkı anlamına gelen Ehl-i Beyt ile İslam tarihinde Hz. Peygamber, hanımları, Fatıma, Ali, Hasan ve Hüseyin ya da zikredilenlerle birlikte Hz. Peygamber'in bütün akrabaları kastedilmiştir. Kimi âlimlere göre ise bu kavram Hz. Peygamber'in bütün ümmetini içine alacak şekilde anlam zenginliğine

⁴³ Hamid Algar, *Abdurrahman Cami*, trc. Abdullah Taha Orhan - Zeyneb Hafsa Orhan Aström (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 156.

⁴⁴ Algar, *Abdurrahman Cami*, 137.

⁴⁵ Cami, *Evlîya Menkıbeleri*, 543; Mehmet Çelenk, *16-17. Yüzyıllarda İıan'da Şiiliğın Seyri* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 218.

⁴⁶ Algar, *Abdurrahman Cami*, 157.

sahip bir terimdir.⁴⁷ Bütün bu açıklamaların ötesinde Ehl-i Beyt, Şîf düşünceyi benimseyenlerin tanımına göre Hz. Peygamber, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların soyundan gelenler şeklinde bir tarif ile ifade edilmektedir.⁴⁸ Tarihte Sünnî-Şîf tartışmalarının konusu olan “Ehl-i Beyt” kavramı, Câmî'nin eserlerinde incelenmiş, itikadi ve siyasi ilişkileri yönünden değerlendirilmiştir. Bu noktada Molla Câmî'nin Ehl-i Beyt hakkındaki düşüncelerini en belirgin görebileceğimiz kaynak *Şevâhidü'n-Nübüvve* ve *Silsiletü'z-Zeheb* adlı eserleridir. Câmî, Ehl-i Beyt hakkında nazil olan “*Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*” (Ahzap,33/33) mealindeki ayeti şiir şeklinde tefsir etmiş ve kavram etrafında İslam tarihi boyunca süregelen tartışmalara bir cevap vermiştir. Bir Sünnî olarak onun bu yaklaşımında bazı metodik yaklaşımları da görmek mümkündür. Nitekim Molla Câmî bu şiirinde şöyle demektedir:

*“İnnemâ yurîdullahu'nun mânâsı
Âgâh ârifin nezdinde şudur ki:
“Allah, Ehl-i Beyt'ten her türlü recesi,
Kötülüğü temizlemeyi murad etmiştir”
Akıl sâhiplerine gizli değildir ki
Reces, günahların en kötüsüdür
Reces, zillet ve isyan olduğundan,
Temizlenmesi affedilmek ile olur ancak
Demek ki bütün Ehl-i Beyt affedilmiştir.
Âhiretteki [kötü] âkıbetten emandadırlar*

⁴⁷ M. Zeki Duman, “Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Ehl-i Beyt’”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 [Prof. Dr. Şaban Kuzgun’un Anısına] (2001): 37-58; Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994).

⁴⁸ M. Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt* (Konya: Yediveren Kitap, 2002), 13-21.

Kötülük ve günahıtan beri olduklarından,

Onlara mezemmet etmek olmaz"⁴⁹

Ehl-i Beyt'in günahlarının affedileceğini ifade eden Câmî, konunun tarih içerisindeki farklı bir yorumu olan "İsmet" teorisine de temas etmiştir. Şîi gruplar Ehl-i Beyt'in günahlarının affedileceği anlayışına istinat ederek ya da diğer bir görüşe göre İslam toplumun liderinin hatasız olmasının toplumsal ve dini düzenin tesis edilmesi ve devam etmesi noktasında zorunlu olduğunu düşünerek hatadan korunmayı ifade eden "İsmet" nazariyesini kabul etmişlerdir.⁵⁰ Ehl-i Sünnet ile Şîi gruplar arasında Ehl-i Beyt tasavvurlarında ortaya çıkan farklılık bu noktada kendini göstermiştir. Söz gelimi Câmî, bu hususta;

"Günahlardan masumdurlar deme

Ama günahkâr diye de kötüleme

[Ehl-i Beyt'ten] birinin günahını biliyorsan eğer,

Şerîata göre o günahı saklayamazsın

O günaha karşılık şeriat hukukunu icrâ et

Edemiyorsan en azından ondan teberrâ et"⁵¹

diyerek Ehl-i Beyt'in günahsız kabul edilmesinin caiz olmadığını dile getirmiştir. Ancak kimi insanların Ehl-i Beyt'i hatalarından dolayı eleştirmelerini de doğru bulmamış, verilecek hükmün şeriat dâhilinde verilmesi gerektiğini, aksi durumda Ehl-i Beyt'in günahları hakkında tartışmaktan uzak durmak (teberrâ) lazım geldiğini düşünmüştür. İsmet konusundaki tartışmalardan hareketle, İslam hakkında ileri geri konuşulmasına sebep olacak bir mevzuun terk edilmesi gerektiğini -özellikle Şîi grupların ilkelerinden olan- "teberrâ" kavramıyla ifade etmeye çalışması da dikkat çekici bir husustur. Câmî'nin Ehl-i Beyt konusundaki hassasiye-

⁴⁹ Baharzi, *Makâmât-ı Câmî*, 211-212.

⁵⁰ Hamid Dabaşı, *İslam'da Otorite*, trc. Süleyman E. Gündüz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 165.

⁵¹ Baharzi, *Makâmât-ı Câmî*, 212.

tini, toplumun gündelik yaşam içinde kullandıkları kelimeler hakkındaki görüşlerinde de bulmak mümkündür. Söz gelimi Câmî, bölge halkının Sünnî ve Şîî farklılaşmasının bir neticesi olarak birbirleri hakkında kullandıkları bazı ifadeleri eleştirmektedir. Bâharzî'nin ifadesine göre kendisinin de hazır bulunduğu bir mecliste, fasit niyetli öğrencilerden⁵² birisi Câmî'nin yanında bulunan bir grup seyyide bölge halkı arasında kullanılan "ami" ifadesi ile hitap etmiştir. Bu kelimeyi işiten Câmî, "Değerli Seyyidlere 'ami' demek nasıl olur?" diye sormuş Bâherzî cevap olarak, bu ifadenin halk arasında seyyidler için kullanıldığı, hatta Sadi Şîrâzî'nin Bostan adlı eserinde "ami" kelimesini "Alevî" karşılığında kullandığını söylemiştir.⁵³ Bunun üzerine Câmî,

"Bâzıları halkın diliyle konuşarak seyyidlere farklı yakıştırmalarda bulunuyor. Doğru ile yanlış birbirinden ayırt edemeyen bu kişileri ve mesnetsiz sözlerini elbette bizler de kabul edemeyiz. Bu tür kişiler sanıyorlar ki ilim sadece kişinin kendi istîdâdınca halkın diliyle konuşabilmesidir, oysa öyle değildir. Zîrâ Hazret-i Risâlet-Salavatullahi ve selamuhu aleyhi ve âlihî- ve ashabı kiramları – Allah selâmı üzerlerine olsun- ilim ve ahlak sancağını birlikte yükseltmişlerdi. Lâkin[bu tür kişiler] o sancağı idrâk etmekten uzaktırlar"⁵⁴

diyerek bu ifadeyi kullananları tenkit etmiştir.

4. Molla Câmî'nin Eserlerinde Ehl-i Beyt-Emeviler İlişkisi:

Câmî, eserlerinde Emeviler dönemine ait birçok olayı hikâye eder. Emeviler'in Ehl-i Beyt ile olan ilişkilerini değerlendirirken genellikle olaylar ve meseller üzerinden konuyu incelediği görülmektedir. Bir Sünnî âlim ve mutasavvıf olan Abdurrahman Câmî'nin, Emeviler dönemine dair görüşlerinde dengeli bir yaklaşımı benimsemiş olduğu görülmektedir. Nitekim o, naklettiği olayların detaylarında dönemin iktidarına dair eleştirilerini nazik bir dille ifade etmeye özen gösterir. Bununla birlikte doğru kabul etmiş olduğu düşünceyi dile getirmekten de çekinmez. Hatta bu tavrıyla

⁵² Baharzi, *Makâmât-ı Câmî*, 212.

⁵³ Baharzi, *Makâmât-ı Câmî*, 213.

⁵⁴ Baharzi, *Makâmât-ı Câmî*, 213.

dönemin mevcut yaklaşımının dışına çıkmış olacağından olsa gerek ki Şîlilikle itham edilmekten korkmuştur. Bununla beraber Molla Câmî, Emevî Devleti'ni var eden gücün halk olduğu kanaatindeydi. Ancak onun meseleye yaklaşımı halkın bir kazanımdan çok, kendi elleri ile daha kötü bir yönetimi tercih edişini anlatmaktadır. Molla Câmî'nin anlatısına göre, Hz. Ali, bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Rüyada Hz. Peygamber'e "Ya Rasûlallah! Senin ümmetinden bana karşı beslenen husumetler ve sıkıntılar niçindir?" diye sorar. Hilafeti döneminde Müslüman toplumun Cemel ve Sıffîn başta olmak üzere kendi iç çatışmaları ile muhatap olan halifeye Hz. Peygamber "Onlar hakkında dua et" der. Bunun üzerine Hz. Ali rüyasında "Ya Rabbî, bana onlardan dolayı iyi karşılık ver! ve onlar üzerine benden daha kötüsünü musallat eyle" diye dua eder ve ertesi gün şehit edilir.⁵⁵

320
OMÜİFD

Molla Câmî, halkın yönetimin kötü icraatlarını değiştirme gücü olduğunu düşünmektedir. Ona göre, yönetim-toplum ilişkilerinde devlet ve iktidarın sahipleri "herkese yumruk sallamak" gibi bir siyaseti benimserlerse "günün birinde eli altında bulunanların tekmeleriyle can veremeleri" mukadderdir.⁵⁶ Bundan dolayı Emeviler Ehl-i Beyt ve onların yakınları ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Örneğin Hz. Ali'nin kardeşi olan Ukayl b. Ebu Talib ile Muaviye arasında sağlam bir dostluk var olduğunu dile getiren Câmî, bu dostluğun bozulduğunu, aralarında bir soğukluk meydana geldiğini ve Ukayl'in bütün ilişkilerini kestiğini dile getirir. Bunun sonucunda Ukayl, artık Muaviye'nin düzenlemiş olduğu ilim meclislerine katılmayı terk etmiş, hoşnutsuzluğunu toplantılara katılmayarak dile getirmiştir. Bu durumun farkında olan Muaviye, ilk olarak Ukayl'den özür dilemiş ve daha sonra ona bir mektup yazarak gönlünü almayı hedeflemiştir. Câmî'nin naklettiğine göre Muaviye mektubunda şöyle yazar:

"Ey Abdülmuttalib Oğullarının yüce dileği, Kusay ailesinin son umudu; İbn Abdimehaf'ın nafından=göbeğinden misk saçan ahusu ve Ey Halim oğulları-

⁵⁵ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 223; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 254.

⁵⁶ Câmî, *Baharistan*, 33.

nın cömertliğinin kaynağı; peygamberlik hakkındaki ayet sizin şanınızda inmiştir. Yalvaçlığın değeri sizin ocağınızda parlamıştır. O bütün büyüklük ve yumuşak huyluluk faziletleri nerede kaldı? Gel, tekrar gel ki, aramızda geçmiş olan şeylerden pişman ve gittiğinden dolayı da perişanım.”⁵⁷

Molla Câmî, Ehl-i Beyt ve Muaviye arasında geçen bu mektuplaşmada da görüldüğü gibi her iki tarafın karşılıklı ilişkilerine dair ifadeleri zikretmiş olsa da bazı anekdotlarda Muaviye’yi ve siyasetini eleştirir. Örneğin Muaviye bir gün Ukayl b. Ebu Talib ile birlikte otururken mecliste hazır olanlara “Ey Şamlılar! Tanrı kitabında buyrulmuş olan (Ebu Leheb’in eli kurusun) ve kendisi kahrolsun ayetini hiç işittiniz mi?” diye sorar. Bu soruya Şamlılar “Evet” diye cevap verirler. Muaviye beklediği cevabı aldıktan sonra “Ebu Leheb, Ukayl b. Ebu Talib’in amcasıdır” diyerek konuşmasını bitirir. Olayın devamında Ukayl da “Ey Şamlılar! Bu ayette “Odun hamalı olan karısı” kelamını da işittiniz mi?” diye sorunca meclistekiler “Evet” karşılığını verirler. Bunun üzerine Ukayl “İşte o karı Muaviye’nin halasıdır” şeklinde cevap verir.⁵⁸ Bu hadise üzerinden Câmî şöyle bir değerlendirmede bulunur:

“Kendisinde bir eksiklik yokmuş gibi başkalarının aybını ortaya atmak, akıllı adama yakışmaz. Mademki bir kimse senin ayıplarına karşı sükût etmiştir. Sen niçin susmuş olan adama ayıplarını söyletirsin?”⁵⁹

Müellif bu metinde Emevîler döneminde Hz. Ali ve taraftarları aleyhinde süregelen propagandanın ve bu siyasetin tetiklediği Şiî isyanlarının başlangıcında etkili olan faktörlere temas etmiş gibi görünmektedir. Emevîler döneminde başta Hz. Ali hakkında yapılan lanetleme propagandası Ehl-i Beyt’i sevenleri isyan hareketlerini desteklemeye sevk etmiştir. Bu yanlış tutuma rağmen bazı iyi uygulamaları da zikreden Câmî’nin anlatısına göre Muaviye, Abdullah b. Cafer için kendi hilafeti zamanında Beytü’l-Mâl’den her sene yıllık tahsisat ayırmıştır. Yıllık bin akçe olan bu tahsisat, Yezid döneminde beş bin akçeye çıkarılmıştır. Bunu

⁵⁷ Câmî, *Baharistan*, 54.

⁵⁸ Câmî, *Baharistan*, 111.

⁵⁹ Câmî, *Baharistan*, 112.

gören insanlardan bazıları -ki muhtemelen Ehl-i Beyt aleyhinde olanlardır- Yezid'i kınamaya başlamış ve bu parada diğer Müslümanların da haklarının olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine Yezid, aslında bu parayı "Abdullah b. Cafer'e değil Medineli fakirlere veriyorum" demiş ve Abdullah'ın bu parayı kendisi için kullanmadığını açıklamıştır. Ancak bu tartışmanın akabinde Yezid'in bir görevliyi Medine'ye gönderdiğini ve Abdullah b. Cafer'in bu parayı nasıl kullandığını araştırdığını aktaran Câmî, yapılan araştırmanın sonunda Abdullah'ın parasız kalana dek sadaka verdiğinin tespit edildiğini dile getirir.⁶⁰ İlk bakışta Yezid hakkında olumlu bir yaklaşımı ihsas eden bir anlatımı görmüş olduğumuz zannedilse bile başka bir eserinde Molla Câmî, Yezid'e dair eleştirisini açıkça dile getirir. Mirza Bâbur zamanında (852-861/1448-1456) Semerkantlı Mezîd adında bir fakih, Herat şehrine geldiğinde Câmî'nin de hazır bulunduğu bir mecliste Mirza fakihe "Yezid'e lanet konusunda ne dersiniz?" şeklinde bir soru yönelir. Bu soruya Fakih Mezîd, geleneksel Maturidî-Sünnî düşüncede hâkim görüş olan "Kıble ehlinde olduğu için caiz değildir" cevabını verir.⁶¹ Bunun üzerine Mirza Bâbur, Molla Câmî'ye yönelerek "Mirza Mezîd'i duydunuz, siz ne dersiniz?" diye sorunca Molla Câmî, "Biz deriz ki yüz lanet Yezîd'e olsun yüz de fakih Mezîd'e" şeklinde cevap verir.⁶²

322

OMÜİFD

4.1. İmamın Otoritesi Bağlamında İlahi Bilgi ve Hz. Ali:

Câmî'ye göre, Hz. Ali'nin faziletleri sözle ve kalemlle ifade edilemeyecek kadar çoktur. Ona ilmin onda dokuzu verilmiş, Tevrat ve İncil'deki bilgilere vakıf kılınmıştır. Bu bağlamda Câmî, Hz. Ali'nin vasî olduğu hakkında Şûiler tarafından dile getirilen "Men Küntü Mevlâhu" hadisini ve Gadîr-i Hum olayını kabul eder. Ancak bu hadis üzerinden ilk halifelere

⁶⁰ Câmî, *Baharistan*, 70.

⁶¹ Ahmed Asım, *Merahu'l-me âli fi şerhi'l-Emâli*, ed. İbrahim Çoşkun (İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2016), 138-141.

⁶² Hasan Çiftçi, "Camî'den Eleştirel Latife ve Nükteler: Edebî, Sosyal ve Dini Kusurlara Dair", ed. Hicabi Kırılğaç - Şerife Yerdemir (6. Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu (Tarihte Ortak Şahsiyetlerin Etkileri ve Günümüze Yansımaları), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009), 32.

lanet edenleri de tenkide tabi tutar. Eş'arî olan Câmî, dört halifenin sıralamasına geleneksel anlayış içinde bağlı kalır. Birçok şiirinde bu tarihsel ve fazilet merkezli sıralamaya dair beyitler kaleme alır.⁶³

Tarihi rivayetlerde mistik anlayışı benimsemiş görünen Câmî'nin, insan ve tarih faktörünü de ihmal etmediği görülmektedir. Ona göre Hz. Ali döneminde yaşanan olaylar dinler tarihinde yaşanan ihtilaflar gibi dini tecrübenin kendi doğasından ve toplumun değişiminden kaynaklanmaktadır.⁶⁴ Bununla beraber, Câmî'ye göre Hz. Ali'ye biat etmeyenler itaatsizlik sebebiyle hata etmişlerdir. Câmî, bu ifadelerinde biat etmekten kaçınarak hata edenler ile sahabilerden Hz. Ali'ye biat etmeyenleri kastetmiştir. Bunun haricinde Hz. Ali'ye karşı gelen, emirlerini dinlemeyenler ise hileci kişilerdir.⁶⁵ Câmî, "hileci kişiler" tabiri ile önce biat etmiş ve hatta bu biatin gereği savaşa katılmış olmalarına rağmen, Hz. Ali'nin emirlerini dinlemeyen Hâriciler'i kastetmektedir. Bu bağlamda özellikle muhalefet edenleri anlattığı bölümde "nevâşıb" kavramını kullanır.⁶⁶ Hz. Ali'nin Nehrevan'da Hâriciler'le olan savaşlarına dair birçok bilgiyi paylaşır ve kerametlerini zikreder.⁶⁷ Câmî, Hz. Ali'ye biat ettikten sonra onunla savaşan ve onu lanetleyen Hâriciler'i İslamî bir fırka kabul etmekle birlikte, onların Yahudiler'in etkisinde kaldıklarını savunmaktadır. Bu iddiasını İbn Mülcem üzerinden desteklemektedir. Bu bağlamda Câmî, Hâricilerden İbn Mülcem hakkında dikkat çekici bir rivayeti zikreder. Nitekim Câmî'ye göre Hz. Ali, kim tarafından suikasta uğrayacağını daha önceden biliyordu. Zira suikasta uğramadan önce bir hutbenin ardından İbn Mülcem'i görmüş ve yanına çağırmıştır. Hz. Ali, İbn Mülcem'e "Sen küçükken hangi lakap ile çağırılırdın?" diye sormuştur. İbn Mülcem'in böyle bir şey yoktu demesi üzerine Hz. Ali "Senin Yahudilerden bir bakıcın var mıydı? O, sana 'Ey eşkâ ve Ey 'Akır Nâka-i Salih" der miydi?"

⁶³ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 221-223; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 252-253.

⁶⁴ Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 241.

⁶⁵ Cami, *Evlîya Menkıbeleri*, 544.

⁶⁶ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 224.

⁶⁷ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 215; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 244-245.

diye sormuş, bunun üzerine İbn Mülcem'de "evet" cevabını vermiştir.⁶⁸ Câmî, bu rivayetleri sufi bir yaklaşımla kabul ederek eserinde zikretmiş, Hz. Ali'nin bütün eylemlerini keramet ve ilahi bilgiye mazhar olma çerçevesinden izah etmeye çalışmıştır. Zira onun siyasi ve dini eylemlerinde görülecek her olay bu noktadan hareketle bir okumaya tabi tutulmuştur. Öyle ki o Hz. Ali'nin hakkında kötü söz söyleyenleri ve isyan edenleri ikna etmek için çok farklı rivayetleri zikretmekten çekinmez. Zikrettiği rivayetler arasında, Hz. Ali'ye lanet eden birinin ve ona engel olmayan komşusunu ölümü, Hz. Ali'ye ağır sözler söyleyenlerin deve ile ezilerek ölmesi⁶⁹, lanet edenlerin yüzünün kararması⁷⁰ ve mihrabtan düşerek Medine valisinin⁷¹ ölmesi gibi menkıbevi olaylar bulunmaktadır. Câmî, bu yaklaşımına rağmen, Necef ziyareti esnasında Şîîler'in eleştirilerinden kurtulamamıştır. Bu eleştirilerin sebeplerinden biri de Ebu Talib'in imanı hakkındaki görüşüdür. Sünnî ve Şîî literatürde Ebu Talib'in iman edip etmediğine dair tartışmalar asırlar boyu devam etmiştir.⁷² Şîî fırkalar Ebu Talib'in iman üzere öldüğünü kabul etmek suretiyle diğer halifelerin babalarının iman etmeden öldüklerini ortaya koymaya ve böylece Hz. Ali'nin diğer halifelerden efdal ve ilk halife olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Bu noktada Ehl-i Beyt hakkında yerine göre aşırı rivayetleri kabul eden Câmî, genel Sünnî çizgiyi takip etmekte, Ebu Talib'in iman üzere ölmediğini savunmaktadır. Ona göre Ebu Talib "peygamberlik ağacının bir dalı olmasına rağmen iman meyvesi" verememiştir. İmandan nasibi olmamış, soyundaki kutsallığın kendisine bir faydası dokunmamış, Ebu Leheb gibi Ebu Talib de cehennemi hak etmiştir. Bu görüşlerinden dolayı kendi dönemi ve sonrasında Şîî âlimlerin ve sultanların hedefinde olan Câmî hakkında Kadı Mîr Hüseyin Şafii Yezdî(ö.?) eleştirel bir beyit yazmıştır. Ona göre "*Tanrı velisi olan o gerçek İmam ki, adı -Allah'ın galip*

⁶⁸ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 223; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 254.

⁶⁹ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 225; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 256.

⁷⁰ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 225; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 257.

⁷¹ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 225; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 257.

⁷² Konu hakkında tarihi tartışmaları ve ileri sürülen akli nakli ve sosyolojik delilleri görmek için bk. Halil İbrahim Bulut, *Şii-Sünni Polemiğinde Ebu Talib ve Dini Konumu* (Araştırma Yayınları, 2011).

Aslanı'dır- onu iki kişi candan incittiler. Bu işi biri cahilliğinden biri de hamlı-ğından⁷³ yaptı. Her ikisinin de adı Abdurrahman'dır. Birinin lakabı Mülcem ötekinin adı Câmî'dir'' şeklinde ağır bir ithamda bulunmuştur.⁷⁴

4.2. İmamın Otoritesinde Hz. Peygamber'e Fizikî Benzerlik Vastfı; Hz. Hasan:

Câmî'nin Hz. Hasan'ın menkıbesini Şîi kaynaklarda görebileceğimiz mitolojik unsurları içinde barındıran bir yaklaşımla anlattığı görölmektedir. O, Ehl-i Beyt'i imamlar olarak isimlendirmekten çekinmez. Onun anlayışında da Hz. Hasan on iki imamın ikincisidir. Bununla beraber o, Hz. Hasan'ın isminin konması hususunda, Şîilerin ortaya koyduğu yaklaşımı kısmen görebileceğimiz ifadeleri kullanmaktadır. Nitekim anlatılana göre Hz. Hasan doğduğunda Hz. Ali, ismini koymadan Hz. Peygamber'in huzuruna getirmiş, isim koyma merasimi esnasında Hz. Cibril ipekten bir bez ile meclise gelmiştir. Cibril'in getirmiş olduğu bezde hangi ismin konulacağı yazılıdır. Câmî bu esnada tam da Şîilerin iddia etmiş olduğu Hz. Musa ve Hz. Harun ilişkisi üzerinden yapılan Hz. Peygamber ve Hz. Ali ilişkisini destekler bir rivayeti kullanır. Rivayete göre Cibril "Senin nezdinde Ali, Musa nezdinde Harun gibidir. Öyleyse Ali'nin oğlunun adını, Harun'un oğlunun adı gibi koy. Harun'un oğlunun adı, Şenber'dir. Şenber'in manası Arapça'da "Hasan"dır." demiş ve Hz. Peygamber de bu ismi torununa vermiştir.⁷⁵ Bu noktada Hz. Hasan hakkında özellikle Hz. Peygamber'le benzer yönlerinin zikredilmesi ayrıca önem taşımaktadır. Hz. Ali'nin niteliksel anlamda Hz. Peygamber' e yakın kabul edilmesi, evlatları noktasında özellikle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'de fiziksel benzerlik üzerinden ifade edilmeye çalışılmıştır.⁷⁶

⁷³ Bir rivayete göre Şah İsmail, Herat'ı zaptettiği zaman askerlerine emir vererek üstünde Molla Câmî yazan bütün kitapları bulmalarını ve "Câm" kelimesini, olgunlaşmamış, ham ve çiğ adam anlamına gelecek şekilde "Hâm" ile değiştirilmesini istemiştir. Şairin şiirinde zikretmiş olduğu "hamlık" ifadesi kanaatimizce bu tarihi olaydan esinlenerek söylenmiştir. Daha geniş bilgi için bk. Hikmet, Camî Hayatı ve Eserleri, 86.

⁷⁴ Hikmet, Camî Hayatı ve Eserleri, 239-240.

⁷⁵ Câmî, Şevâhidü'n-nübüvve, 226; Ozak, Peygamberlik Müjdeleri, 257-258.

⁷⁶ Câmî, Şevâhidü'n-nübüvve, 226; Ozak, Peygamberlik Müjdeleri, 258.

Hz. Ali'nin vefatı akabinde (19 veya 21 Ramazan 40 / 26 veya 28 Ocak 661) Kûfe'de Hz. Hasan'a biat edilmiştir. Hz. Hasan'ın Kûfe'de halife kabul edilmesi, Şam'da Muaviye tarafından yakından takip edilmiştir. Söz gelimi Muaviye hiç zaman kaybetmeden siyasi ve askeri faaliyetlere girişmiş, aynı zamanda propaganda çalışmaları başlatmıştır. Molla Câmî eserlerinde Hz. Hasan dönemi siyasi ve askeri olaylarına pek değinmez. Bununla beraber o, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'dan iki grup arasını ıslah edecek kişi olarak bahsettiğini zikreder. Bu rivayeti bildiğini ileri sürdüğü Muaviye'nin, bundan dolayı gizli bir şekilde Hz. Hasan ile musalaha yaptığını, kendisine bir şey olması durumunda bunu Hz. Hasan tarafından yapılmış bir eylem olarak kabul edeceğini de söylemiş olduğunu ifade eder. Bu bilginin doğruluğu net olmamakla birlikte, Şam ordusunun Medâin üzerine yürümesi ve Hz. Hasan'ın da 12.000 kişilik bir orduyu bölgeye sevk etmesi üzerine iki taraf arasında siyasi ve askeri gerginlik baş göstermiştir. Hatta Hz. Hasan'ın komutan olarak atamış olduğu Ubeydullah b. Abbas'ın, Muaviye'nin teklifi üzerine Şam ordusuna yanındaki bir kısım güçlerle katılması ordu içinde panik ve karamsarlık havasını güçlendirmiştir.⁷⁷ Dolayısıyla Câmî'nin Hz. Hasan ve Muaviye arasında var olduğunu söylediği 'musalaha'nın bir geçerliği kalmamıştır. Kanaatimizce bu yaklaşım Câmî'nin bir Sünnî olarak sahabe arasında yaşanan ihtilafı en asgari düzeye indirme düşüncesinin bir tezahürüdür. Bununla birlikte o, Hz. Hasan'ın daha sonra ordusunda görmüş olduğu savaşa karşı isteksizlik hali üzerine irâd etmiş olduğu hutbeyi kısa ve veciz bir şekilde zikreder. Ardından bu hutbenin, Hz. Peygamber'in daha önce torunu Hz. Hasan Hakkında söylemiş olduğu "İki taifenin arasını bulacağına" dair haberine delalet ettiğini kabul etmektedir. Nitekim Câmî'nin rivayetine göre Hz. Hasan hutbesinde, fitneyi asla tasvip etmediğini, kendisinin musalaha yaptığını ve hilafeti Muaviye'ye bıraktığını açıklamıştır. Zira hilafet şayet Muaviye'nin hakkı ise onu elde etmesinin hakkı olduğunu, aksi takdirde kendi hakkı ise, kendisinin bu haktan vazgeçtiğini ve hakkını ona bağışladığını söylemiştir. Bu kararın

⁷⁷ Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 2006), 73.

Ümmet-i Muhammed için daha hayırlı olduğunu beyan etmiş olan Hz. Hasan, Muaviye'ye "Allah seni vali eyledi. Bu ya bir hayırdan dolayı ya da sende gördüğü bir şerden dolayıdır" demek suretiyle de ikaz etmiştir.⁷⁸ Câmî, her ne kadar Hz. Hasan'ın ordusunda yaşanan kargaşa ve kendisine karşı yapılan saldırılara temas etmese de hutbe sonrasında Hz. Hasan'ın grubunda yaşanan bir tartışmaya değinmiştir. Bu tartışmanın dikkat çeken tarafı ise, Hz. Hasan'a karşı ileri sürülen ithamlarda Şîî ve Hâricî yaklaşımların bulunmasıdır. Câmî'ye göre Hz. Hasan'ın hilafet görevinden ayrıldığını beyan etmesi üzerine onu dinleyenlerden birisi "Ey Müsevvid-i vucûh-i Müminîn (Ey Müslümanların yüzünü kara çıkaran) sen Muaviye'ye biat ettin ve malı ona mı bıraktın?" şeklinde çıkmıştır.⁷⁹ Bu rivayet, Câmî tarafından zikredilmeyen ordu içi tartışmaları yansıtmaları bakımından dikkat çekmektedir. Zira Hz. Hasan'a yönelik "yüzümüzü kara çıkardın" ithamı, ordunun bir kısmının hilafetin Hz. Hasan'ın vazgeçemeyeceği bir görevi olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Ayrıca bu grup, hilafetin dini gücünün yanı sıra ekonomik bir gücünün de olduğunu düşünmekte ve hilafet gelirlerinin kendileri dışında başka bir gruba geçmesinden rahatsız olmaktadır. Bu bağlamda Câmî'nin temas etmediği olayların başında, Hz. Hasan'ın Şam ordusuna doğru hareket ettiği süreç içinde, kendi ordusu içinde Medâin'de savaşa karşı isteksizlerin olduğunu görmesi üzerine bu hutbeyi irat etmiş olması gelmektedir. Diğer bir husus, Hz. Hasan'a "hilafet ile birlikte malı da ona mı bıraktın" diyen grubun, Hâricîler'den oluşmasıdır. Zira bu grup, Hz. Hasan'a "Hasan da babası gibi küfre düştü" demiş, ona fiili saldırıda bulunmuş ve Hz. Hasan'ın oturmuş olduğu seccadeyi çekerek bir arbede yaşanmasına sebebiyet vermiştir.⁸⁰

Câmî, Hz. Hasan'ın vefatına dair görüşlerinde ise Şîî kaynaklar tarafından sıklıkla dile getirilen zehirlenme iddiasını kabul etmiş görünmektedir. Ona göre göre Hz. Hasan, vefat etmeden Hz. Hüseyin'in "bu zehri

⁷⁸ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 226; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 258-259.

⁷⁹ Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 227; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 259.

⁸⁰ el-İsfehânî, *Mekâtilü't-Tâlibiyîn*, 72.

sana kim verdi? Kimden şüphe ediyorsun” sorusuna “onu öldürmek için mi soruyorsun?” şeklinde karşılık vermek suretiyle Hz. Hasan’ın kimse-nin ismini vermediğini ortaya koymaya çalışmış olduğu görülmektedir. Bu açıklamaların akabinde Câmî, Hz. Hasan’ın, Muaviye’nin emri ile eşi Ca ‘de tarafından zehir verilmek suretiyle öldürüldüğüne dair rivayeti meşhur olarak kabul etmiştir.⁸¹

4.3. İmamet ve Nübüvvette Ortak Bir Tarih Olarak Şehâdet ve Hz. Hüseyin:

Ehl-i Beyt’in üçüncü imamı olan Hz. Hüseyin, İslam tarihinde kendisinden sonraki süreci etkileyen en önemli karakterlerden biridir. Şia’nın ortaya çıkmasında olduğu kadar günümüze kadar devam etmesinde en büyük pay Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilmesi olayına aittir. Bundan dolayı onun hakkındaki anlatı gerek Şii kaynaklarda gerekse Sünni kaynaklarda önemli bir yer tutar. Câmî, Hz. Hüseyin doğumu ve yetişmesinde daha önce zikredilen menkıbevi yaklaşımı sürdürmüştür. Öyle ki altı aylık iken doğan Hz. Hüseyin bu özelliği ile Zekeriyya (a.s)’a benzetilmektedir. Bu benzerlikle ifade edilmek istenen doğumunda olduğu kadar vefatında da vuku bulacak benzerliği telmihtir. Abdurrahman Câmî her yönüyle Hz. Peygamber’e benzetilen Hz. Hüseyin’in daha çocukken görülen kerametlerini zikreder. Hatta doğumu esnasında vefat edeceği yeri ve günü bildiren bir meleğin kendisine geldiğinden bahseder. Hz. Peygamber’in Ümmü Seleme’ye bir avuç toprak verdiği ve bu toprağın Hz. Hüseyin’in şehit edildiği gün kana bulanacağı rivayetini geniş bir biçimde zikreden Câmî, Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi sonrası yaşanan olayları da bu şekilde değerlendirir. Müellif, Hz. Zekeriyya’nın şehit edilmesinden ötürü yetmiş bin kişinin ilahi bir cezaya uğrayarak çeşitli sebeplerle öldüğünü anlatır. Benzer şekilde, Hz. Peygamber’in kendi torununu öldürenlerden dolayı bunun iki katı insanın öleceğine ve onun katline müdahil olanların hepsinin helak olacaklarına dair rivayeti de zikreder. Hatta bu rivayeti tarihî olaylar ile izah etmeye çalışır. Bu anlatının yanı sıra Câmî, Kerbelâ’da Hz. Hüseyin’in ihanete uğradığını ve

⁸¹ Câmî, *Şevâhidü’n-nübüvve*, 228; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 260.

kendini davet edenler tarafından yalnız bırakıldığını detaylıca anlatır. Bu hususta birçok şiir ve olayı da detaylarıyla nakleder.⁸²

Câmî, kendisi hakkında ithamlarda bulunan Bağdat Şiîlerine tarihi olaylardan ve özellikle Kerbelâ'dan hareketle tenkitlerini açıkça dile getirir. Özellikle Ehl-i Beyt'in tarihte yaşamış olduğu acı olayların asıl sorumlusu olarak Şiîleri kabul eder. Bağdat ve Kufe Şiîlerinin her dönem Ehl-i Beyt'in haklarını savunma iddiasında olduklarını, ancak tarihin de şahit olduğu gibi, bu iddianın gereklerini de hiçbir zaman yerine getirmediğini söyler. Nitekim Câmî,

"[Ben şu güne kadar] Horasan'dan kalkıp ta Arabistan[yarımadası]na Peygamber'in –salavatullahi ve selamühü aleyhi ve âlihî- değerli evlad[lar]ını öldürmek kastı ile giden birini ne duydum ne de gördüm. Hakikat o ki; Peygamber'in çocukları, siz sapkın hileci fırkanın gaddar kılıçları altında can verdiler. Teşeyyü' iddiasında bulunarak türlü türlü mektuplar yazdınız." [Ehl-i Beyt'in] iktidarı için gerekli her türlü imkânı hazırlayacağız, bu yolda her türlü fedakârlığı en iyi şekilde yerine getireceğiz dediniz". Öyle ki onları [Ehl-i Beyt'i/Hz. Hüseyin'i] şehit etmeleri için her türlü imkân ve fedakârlığı sağladınız!"⁸³

diyerek onları eleştirir. Onların Ehl-i Beyt'in hakkını savunma yönündeki iddialarının gerçek olmadığını, her türlü nifak ve ikiyüzlülüğün bu grup için geçerli olduğunu dile getirir.⁸⁴ Hatta Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Kufelilerin pişmanlık duyarak başlattıkları Tevvâbun Hareketine dair tenkitlerini de ortaya koymaktadır. Ona göre asırlarca Hz. Hüseyin'in intikamını almayı asıl amaç ve inançları haline getiren Râfızîler'in bu iddialarını yerine getirmediği gibi, Hz. Hüseyin'in temiz yatırı etrafında dinin asla uygun görmeyeceği adetler ve işler yaptıklarını ve bu uygulamalarından dolayı ahirette büyük bir azabı hak ettiklerini söyler.⁸⁵

⁸² Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 228-232; Ozak, *Peygamberlik Müjdeleri*, 260-271.

⁸³ Baharzi, *Makâmât-ı Câmî*, 214.

⁸⁴ Baharzi, *Makâmât-ı Câmî*, 214.

⁸⁵ Baharzi, *Makâmât-ı Câmî*, 215.

Sonuç

Molla Abdurrahman Câmî, XV. yüzyılda yaşamış ve etkileri yaşadığı coğrafyanın sınırlarını aşmış bir âlimdir. Arap grameri, kelimeler, felsefe, tasavvuf, menâkıb ve şiir alanlarında yazmış olduğu eserler ile dönemin ilim adamlarının ve sultanlarının takdirini kazanmıştır. Eserlerinde itikadi olarak Eş'arî çizgiyi takip eden Câmî, genel anlamda Gazâlî'nin izinden gitmekte, filozofların görüşlerini eleştirmektedir. İbn Arabî ve Nakşîlik üzerinden tasavvufî eğilimleri eserlerinde bariz şekilde görülen Câmî, hakikatin elde edilmesinde keşfi ve ilhamı asıl araç kabul eden bir yaklaşıma sahiptir. İslam ilim geleneği içinde gelişen ilimler hakkında Farsça ve Arapça eserler kaleme alan Câmî, İslam tarihinin en önemli konularından biri olan Delâil-i Nübüvvet hakkında da eser telif etmiştir. Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat için yazmış olduğu bu eserde, Şîî düşüncenin imamet nazariyesini, karizmatik otorite etrafında şekillendirmiş olduğu Ehl-i Beyt'in hayatları ve faaliyetleri hakkında da bilgiler vermiştir.

Câmî, Timur döneminde özellikle on iki imam anlayışı üzerinden toplum içindeki etki ve taraftarlarını artırmaya çalışan Şîîleri ciddi olarak eleştirir. On iki imamın hayat hikâyesini anlattığı *Şevâhidü'n-nübüvve* adlı eser, kısmî olarak Şîî tasavvurları paylaşmış olsa da, on iki imamın hayatına dair Sünnî bir yorum olarak dikkat çekmektedir. O, tarihsel süreçte Şîî varlığını ve onların ortaya atmış olduğu iddiaları tamamen göz ardı etmemektedir. Kendi Sünnilik tasavvuru çerçevesinde bu iddiaların kabul edilebilir olanlarını Sünnî bir yorum ile yeniden inşâ etmektedir. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkında Şîî ve Rafizî kabul edilen grupların itikatlarının yanlış olduğunu ve kendi vehimlerinde inşâ etmiş oldukları farklı bir Ali tasavvuruna inandıklarını kabul eder. Sahabe arasındaki ihtilafları geleneksel Sünnî anlayış üzerinden değerlendiren Câmî, bununla beraber Emeviler döneminde yaşanan bazı olayları hikâye ederken tatlı serzenişlerde de bulunmayı ihmal etmez. On iki imam hakkında yazmış olduğu biyografiler incelendiğinde Ehl-i Beyt imamaları için "İmam" kavramını

kullanmış olduğu görülmektedir. Hz. Ali'den bahsederken on iki imamın birincisi şeklinde bahsetmiş, imamet ve hilafet arasında belirgin bir ayırım yapmıştır. Ancak, Ehl-i Beyt imamları hakkında tazim ifadesini Şiiler'in yaptığı gibi "aleyhisselam" şeklinde değil de "radiyallahu anh" şeklinde dile getirir. Anlaşıldığına göre Câmî, on iki imamın karizmatik ve menkıbevi hayat hikâyelerini Sünnî bir yorum ile yeniden revize ve restore etmeye çalışmıştır. Şîî düşüncenin, dile getirmiş olduğu iddialarda gerçekçi olmadığını (nifâk), sahabeler hakkında ileri sürmüş oldukları delillerin hevâdan kaynaklanan niza ve taassubun perçinlediği bir bidat olduğunu düşünmektedir. Söz gelimi o, şiilerin sahabe hakkındaki iddialarını genel anlamda dikkate almamıştır. Bu bağlamda insanların anlayışsızlığından şikâyet etmiş, Sünniler ve Şiiler arasında yaşanan kavgaları ise bıkkınlık verici konular olarak görmüştür. Hz. Ali ve özellikle Hz. Hüseyin hakkında yazmış olduğu şiirler ile Ehl-i Beyt'i övmektedir. Ancak kendi döneminde kimi Seyyid olduğunu iddia edenlerin Ehl-i Beyt'in toplum nezdinde saygınlığını istismar ettiklerini örnekler ile dile getirmekten de çekinmemiştir. Bu noktada gerek Ehl-i Beyt mensupları gerekse ailenin Seyyid ve Şerif kabul edilen üyelerinin günahahtan masum olmadıklarını Sünnî düşünce ekseninde izah etmiş olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Emevîler ile Ehl-i Beyt ilişkilerini mutedil bir yaklaşımla ortaya koymaya çalışmıştır. Ehl-i Beyt'in bu dönemde başına gelen felaketler kadar, devlet ricali tarafından kendilerine karşı gösterilen saygıyı da zikretmektedir. Yaşanan acı olaylarda halifeleri sorumlu tutmakla birlikte asıl sorumluların Ehl-i Beyt'i sevdiğini iddia eden ama onları yalnız bırakan Şii toplum olduğunu savunmaktadır.

Ortaya koyduğu yaklaşımla Sünnî ve Şîî düşüncenin eksiklerine değinmesi ve kimi görüşlerini tenkit etmesi, dönemin özellikle Şiileri tarafından eleştirilmiştir. Buna rağmen Câmî'nin Ehl-i Beyt tasavvuru İmamîyye Şîa'sının görüşlerine birçok noktada benzerlikler göstermektedir. Bu yaklaşımda tasavvuf ekollerinin etkisi de olma ihtimali de vardır. Bu noktada Câmî'nin, yaşadığı dönemdeki kelam-felsefe, fıkıh-tasavvuf anlayışları ile Sünnî-Şîî çatışmaları arasında Ehl-i Beyt kavramı üzerinden bir arayış içinde olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Abdurrahman Acer - Şamiş Öçal, ed. *Molla Câmî'de Varlık*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. 3. Bs. Türk Tarih Kurumu, 1991.

Aka, İsmail. "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik". *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*. 1993. 69-103-103.

Algar, Hamid. *Abdurrahman Cami*. Trc. Abdullah Taha Orhan - Zeyneb Hafsa Orhan Aström. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

Algar, Hamid. *Nakşibendilik*. Trc. A.Cüneyd Köksal. 4. Bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

Asım, Ahmed. *Merahu'l-me âli fi şerhi'l-Emâlî*. Ed. İbrahim Çoşkun. İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2016.

Baharzi, Kemaleddin Abdülvasi Nizami-yi. *Makamat-ı Cami Molla Cami'den Ali Şir Nevai ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim*. Ed. Veysel Başçı. İstanbul: Büyüyenay, 2016.

332

OMÜİFD

Bulut, Halil İbrahim. *Şii-Sünni Polemiğinde Ebu Talib ve Dini Konumu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.

Büyükkara, Mehmet Ali. "Dini Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları". *Usûl: İslam Araştırmaları*. 7 (2007): 107-136.

Câmî, Abdurrahman. *Baharistan*. Trc. M.Nuri Gençosman. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985.

Cami, Abdurrahman. *Evlîya Menkıbeleri*. Trc. Lâmiî Çelebi - Mustafa Kara - Süleyman Uludağ. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.

Câmî, Molla Abdurrahman. *Şevâhidü'n-nübüvve li takviyeti yakîni ehli'l-fütüvve*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1995.

Çelenk, Mehmet. *16-17. Yüzyıllarda İnan'da Şiiliğin Seyri*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Dabaşî, Hamid. *İslam'da Otorite*. Trc. Süleyman E. Gündüz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Duman, M. Zeki. "Kur'an-ı Kerim'de 'Ehl-i Beyt'". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11 [Prof. Dr. Şaban Kuzgun'un Anısına] (2001): 37-58.

- Hasan Çiftçi. "Camî'den Eleştirel Latife ve Nükteler: Edebî, Sosyal ve Dini Kusurlara Dair". Ed. Hicabi Kırlangıç - Şerife Yerdemir. 1-38. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.
- Hersekli Arif Hikmet. *Makâleler*. Trc. Rıdvan Özdiñç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Hikmet, Ali Asgar. *Camî Hayatı ve Eserleri*. Trc. Gencosman M. Nuri. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Işık, Hüseyin Hilmi. *Şevahid Ünnübüvve Peygamberlik Müjdeleri*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2017.
- İdris Şinâsi, İdris Şinâsi. *Molla Câmî*. İstanbul: Asır Matbaası, 1321.
- İsfehânî, Ebü'l-Ferec el-. *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 2006.
- Kâşifî, Fahrüddîn Alî Safî b. Hüseyin Vâiz. *Reşehât 'Aynü'l-hayât*. Trc. M.Murad el-Kazanî. Diyarbakir: el-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.
- Kaşlı, Ali Rıza - Sırmabıykoğlu, Bekir. *Mecmûatü Havâşî Molla Câmî*. 2 Cilt. Diyarbakir: Mektebetü Seydâ, 2016.
- Lamî Çelebi, Mahmud b. Osman. *Tercüme-i şevâhidü'n-nübüvve*. İstanbul, 1876.
- Manz, Beatrice Forbes. *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*. Trc. Dilek Şendil. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Molla Câmî. *ed-Dürretü'l-Fâhire fi Tahkîki Mezhebi's-Sûfiyye ve'l-Mütekellimîn ve'l-Hükemâi'l-Mütekaddimîn*. Tahran: İntişârât-ı Müessese-i Mutalaât-ı İslamî, 1358.
- Nabi, Yusuf. *Şerh-i Çihil Hadis-i Nebî Kırk Hadis Tercümesi*. Trc. Ekrem Bektaş. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2018.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkler, Türkiye ve İslam*. 15. Bs. İletişim Yayınları, 2018.
- Okumuş, Ömer. "Abdurrahman Câmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 94-99. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Ozak, Muzaffer. *Şevahidün-Nübüvve Tercümesi*. İstanbul: Ergin Kitabevi, 1958.
- Öz, Mustafa. "Ehl-i Beyt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 498-501. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Paul, Jürgen. "The Rise of the Khwajagan-Naqshbandiyya Sufi Order in Timurid Herat". *Afghanistan's Islam*. Ed. Nile Green. 71-86. *From Conversion to the Taliban*. University of California Press, 2017. <https://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1kc6k3q.9>.

- Ritter, Hellmut - Togan, Zeki Velidi. "Câmî". *İslam Ansiklopedisi : İslam alemi tarih, coğrafya, etnografya, ve biyografya lugati*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- Şahin, Hanifi. "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*. 45 (2016): 109-138.
- Şimşek, Halil İbrahim. "İmâm-ı Rabbânî Ahmed Farûkî Sirhindî'nin (ö. 1034-1624) Şîa ve Ehl-i Beyt'e Bakışı". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* IV/3 (2004): 199-209.
- Teber, Ömer Faruk. "İslâmîn Bir Din Olarak Benimsenmesi ve Yayılmasında Maturîdî'den Hoca Ahmet Yesevî'ye: Vasat Bir Ümmet Projesi = From Imam al-Maturidi to Khoja Ahmet Yassawi Islam's Acceptance As a Religion and Its Expansion: The Project of a Middle-Way Community". *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu I* (2017): 246-255.
- Teber, Ömer Faruk. "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini - Siyasi Tanımlamalar". *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü (Sempozyum)*. 2010. 69-80.
- Teber, Ömer Faruk - Öz, Ayşe Gül - Yılmaz, Sabri. "'Risâle-i Ca'fer-i Sâdık' Üzerinden Ondört Ma'sumân-ı Pâk On Yedi Kemer-Best". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* / *The Journal of International Social Research* X/53 (2017): 914-920.
- Usluer, Fatih. *Hurufilik*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2014.
- Varol, M. Bahaüddin. *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*. Konya: Yediveren Kitap, 2002.

